

5. У процесі становлення самосвідомості Стівен відмовляється від священництва із впевненістю творити “нове буття” засобами мистецтва. Просторово-часова модель світу набуває естетичного сенсу. Герой відчуває себе творцем, “служителем невмирущої уяви”, вільної від влади зовнішнього світу. “Вічна уява” – абсолютна реальність, яка надає творчій діяльності митця божественного значення, наближається до рівня Бога. Служитель цієї уяви під впливом свого внутрішнього імперативу отримує повну творчу свободу, перетворюючи скороминуще у вічне.

В.М. Лозинський

Львівський національний університет імені Івані Франка

ФРАНЦ КАФКА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО – ПРОМЕТЕЙ ТА ОРЛИ

Використавши такий неоднозначний образ античної міфології, як образ Прометея, до якого Франц Кафка звернувся в невеликому фрагменті, що увійшов до літературної спадщини автора, опублікованої посмертно, можна провести метафоричну паралель із літературознавчими та зокрема неоструктуралістськими дослідженнями його творчості, які щораз міцніше зростають із об’єктом свого дослідження. Тісне сплетіння двох дискурсів – літературно-критичного, тобто вторинного, із художнім, метафоричним, первинним – дозволяє таку їхню заміну.

1. „Про Прометея гласять чотири легенди”.

Вже з самого початку тексту Кафка закладає в нього багатозначність. Чотири легенди замість однієї свідчать про неоднозначність, пов’язану з Прометеем. Максимально продуктивним тому в цьому випадку може бути деконструктивістський підхід до тексту, який зокрема виходить із тези: „Письмо – неоднозначне, або воно ним не є” [4, с.235]. Деконструкція як практика прочитання тексту, що націлена на вивільнення його суперечливих значень, базується на критиці Деріда західної метафізики та концептуальному розумінні мовного знака. Така критична операція не володіє ієрархічно вищою метамовою, а послуговується термінами запозиченими з власне прочитуваного тексту. Як процесуальне утворення та стирання суті, аналіз тексту свідомо піддається потенційній циркуляції та парадоксу [7].

2. „Згідно з першою – за те, що він зрадив богів, його прикували до скель Кавказу, та боги послали орлів, щоб ті дзьобали його печінку, яка постійно відростала”.

Відколи тексти Кафки потрапили до читача, вони були захисним щитом різних теорій, шкіл та поглядів. „Повсюдне звернення до Кафки, починаючи із 1945, можна назвати безпрецедентним в історії літератури.

Ледь не весь спектр сучасної кризи ідентичності – від втрати релігійного значення та кореспондуючих з нею його пошуків, крізь екзистенційну зневіру та соціально-психологічні форми дезорієнтації якого завгодно походження, разом із індивідуальним опором такому колективному захопленню – знайшов у Кафці привілейовану інстанцію для посилянь” [5, с.117]. (Як відомо, Адорно, критично ставлячись до легковажної рецепції Кафки, з якого, за його висловом, зробили „бюро довідок”, відмовився до неї долучатись). Текст Кафки, провокуючи до певного тлумачення, наділяє його водночас неповнотою та обмеженістю. Замкненість його тексту є натомість зворотною стороною його відкритості.

3. *„Згідно з іншою – Прометей у болю від дзютання дзьобів втискався все глибше та глибше у скелю, поки не став з нею одним цілим”.*

Можна припустити, що цей текст, як і низка інших текстів австрійського автора, має „екзегетичний характер”, він – сучасна притча, у цьому випадку грецький, модифікований автором міф про Прометея. „Екзегетичний характер” [6, с.44] не так і не лише тією мірою, що намагається щось пояснити, з’ясувати певну істину: як міф, притча та й будь-який текст у класичному його розумінні, тобто сигніфікант. Але й тією мірою, що він сам містить „сліди екзегетичних структур” [5, с.9]. (Найкраще це прослідковується ще в таких оповіданнях Кафки як „Перед законом”, „Облиш це!” та „Маленька байка” (див. додаток)). У цьому полягає особлива деконструктивістська, перформативна якість текстів Кафки, – вони позначають *те*, чим вони є. Вони не передбачають невидимого сигніфіката та бінарної опозиції сигніфікант-сигніфікат, а виражають присутність присутності. Вони саморефлектуючі, деконструють те, що вони мали б, хотіли б, могли б означати та тим „позбавляють герменевтичний процес субстанції” [5, с.137]. Вони радше справляють враження коментарів, паратекстів до „текстів” ненаписаних, інструкцій до їх тлумачення. Їм, отже, притаманна „подвійна дія” [1, с.261] деконструкції (одночасного вписування та стирання суті). Можна було б припустити: Кафка художньо втілює проблему „метафізики присутності”, яку порушували у фундаментальній онтології Гайдеггер та згодом Дерида. Для них присутність – наріжний камінь спотикання західної філософії, вони „обоє переживають епоху „закриття” метафізики, де термін закриття означає й вичерпаність метафізики (тобто суперечність із її кордонами/межами), і визначення метафізики кордоном/межею, або навіть перешкодою, через яку не можна безпроблемно перейти/переступити” [1, с.261].

4. *„Згідно з третьою – після тисячоліть забулась його зрада, забули боги, орли, він сам”.*

Об’єкт дослідження в неоструктуралізмі, отже, не лише ідентичний суб’єкту дослідження, а й недосяжний, перенесений у місці та відтермінований у часі. Це структура відмінності без початку та центру, структура безконечних реляцій, виражена Дерида, зокрема в концепті

différance, (відмінюваність) мета якого ілюструвати „гру сліду відсутнього значення”.

5. „Згідно з четвертою – всі втомилися від безодні („grundlos Gewordene” з нім. – “те, що втратило значення, основу, безпідставне” і водночас „те, що стало бездонним, непрохідним”). Втомилась боги, орли, втомлено закрилась рана”.

Найменше критиці рецепції Кафки, як зазначає Роланд Галле [5], на відміну від класичної інтерпретації, підлягає продуктивна творча рецепція Камю та Боргесам. Не менш цікавою є варіація роману „Процес” Кафки, що належить Петеру Гандке: автор мімікрічно відтворює, селекційно відібравши певні уривки оригіналу та симулює абсолютне повторення. Твір „Процес” Посвята (Францу К.)” – свого роду спроба поставити себе на місце Кафки, водночас „діалог” із ним (У заголовку до першого розділу – закид у бік Кафки: „Хто наговорив на Йозефа К.?”). Гандке концептуально відтворює складне співвідношення читач-текст-автор, з яким стикаємось у випадку творів Кафки. Охоче, але водночас і спантеличено, автори неоструктуралістичних досліджень вдаються до цитувань текстів Кафки як до максимально лаконічного та найвдалішого виразу свого безвихідного становища в пошуках цього ж виразу. Передмова Богдаля має заголовок „Перед законом літератури” [5, с.7], а стаття Гібеля „Пізніше!” [5, с.18] і т.д., що є цитатами із „Процесу” (як саморефлектує Бернд Шефер, цитуючи Кафку: „Цитати не мають жодної іншої властивості, окрім як підтверджувати нашу правоту” [5, с.157]).

6. „Залишилися нез’ясовані скелясті гори. Легенда намагається з’ясувати нез’ясовне. Позаяк вона виходить із підґрунтя істини („Wahrheitsgrund“ з нім. – „істина”, „постулат істини”), мусить знову вести у нез’ясовне”.

У „скелясті гори”, отже, Кафка вкладає найбільшу інтригу та змістове навантаження. Вони декорація, тло на задньому плані, в них, проте, за однією з версій зростає основний персонаж, стаючи з ними одним цілим. „Скелясті гори”, згідно з екзегетичним характером тексту Кафки, тексту про текст, – власне і позначають, є символом основного значення легенди, який є нез’ясовним. Кафка намагається з’ясувати нез’ясовне, максимально до нього наблизившись. За висловом Політцера, письменник „...вимовив невимовність невимовного” [6, с.44]. Йому вдається підвести читача до ідентичності та суті поза мовою та текстом, до нез’ясовного та непоясненого. Синхронність змісту та форми, тобто перформативність його тексту, зводиться до двох важливих моментів: „нез’ясовного”, яке настає після крапки, завершення тексту та початку його читання, під час якого ми виходимо із „підґрунтя істини”, „намагаємось з’ясувати нез’ясовне”. Фігура замкненого кола, еліпса, парадокс підтримують динамічну напругу такого тексту. (Гібель щодо тексту Кафки виділяє такі три фігури: парадокс, метафора, яка „дрейфує”, „замкнене коло зовнішнього та внутрішнього” [5, с.20], що поєднуються в жанрі текстів Кафки – „парадоксальній притчі” [6, с.43] – як його визначає Політцер).

1. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. – К.: Основи, 2003.
2. Kafka, Franz. Beim Bau der chinesischen Mauer und andere Schriften aus dem Nachlaß. In der Fassung der Handschrift – Frankfurt(M): Fischer, 1994.
3. Kafka, Franz. Zur Frage der Gesetze und andere Schriften aus dem Nachlaß. In der Fassung der Handschrift – Frankfurt(M): Fischer, 1994.
4. Menke, Bettine. Dekonstruktion – Lektüre: Derrida literaturtheoretisch. In: Neue Literaturtheorien/ Eine Einführung. Hrsg. von Klaus-M. Bogdal. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990. – С.235-264.
5. Neue Literaturtheorien in der Praxis (Textanalysen von Kafkas Vor dem Gesetz) Hrsg. von Klaus-M. Bogdal. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993.
6. Politzer, Heinz: Franz Kafka – Der Künstler. – Frankfurt(M): Suhrkamp, 1986(1965).
7. Pross, Caroline/Wildgruber, Gerhard. Dekonstruktion. In: Heinz Ludwig Arnold/Heinrich Detering (Hrsg.): Grundzüge der Literaturwissenschaft. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996. – С.409-430.

Додаток

ФРАНЦ КАФКА

Прометей

Про Прометея розповідають чотири легенди: Згідно з першою – за те, що він зрадив богів, його прикували до скель Кавказу, та боги послали орлів, щоб ті дзьобали його печінку, яка постійно відростала. Згідно з другою – Прометей у болю від дзюгання дзьобів втискався все глибше та глибше в скелю, поки не став з нею одним цілим. Згідно з третьою – після тисячоліть забулась його зрада, забули боги, орли, він сам. Згідно з четвертою – всі втомилися від безодні. Втомились боги, орли, втомлено закрилась рана. Залишились нез'ясовані скелясті гори. Легенда намагається з'ясувати нез'ясовне. Позаяк вона виходить із підґрунтя істини, мусять знову вести у нез'ясовне [2, с.192-193].

Маленька байка

„Ах”, – сказала миша, – світ стає з кожним днем тіснішим. Спочатку він був таким широким, що в мене був переляк, я бігла далі й була щаслива, коли побачила праворуч та ліворуч мури, однак ці довгі мури так швидко наближуються один до одного, що я вже опинилася в останній кімнаті, а там у кутку стоїть пастка, в яку я біжу” – „Тобі треба було бігти в інший бік”, – сказав кіт та й з'їв її [3, с.163].